

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАВДАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ СЕКТОРАЛЬНОЇ СТРУКТУРИ ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ

©2020 ДЕХТЯР Н. А.

УДК 330.341:338.48
JEL Classification: E01; Z3; D00

Дехтяр Н. А.

Теоретичні завдання визначення секторальної структури економічної системи

Метою статті є визначення методичного підходу щодо аналітичної оцінки структури національного господарства країни відповідно до секторальної типологізації теорії економічних формацій на прикладі галузі туризму. Відповідно до мети були вирішені основні завдання дослідження: проведено порівняльний аналіз основних вартісних показників функціонування глобального ринку у періоди стабільності та криз на основі групування галузей первинного, вторинного та третинного секторів; визначено основні тенденції динаміки та структури туристичної галузі України у розрізі обсягів реалізації виробництва підприємствами сільського господарства, промисловості та сфери послуг; надано характеристику структури пропозиції туристичного ринку України за допомогою виокремлення внеску до загальних обсягів реалізованої продукції малих і мікропідприємств; обґрунтовано необхідність використання додаткового підходу на основі структурного аналізу та вивчення міжгалузевих зв'язків до прогнозування методом екстраполяції чисельних рядів, що використовується Всесвітньою радою з подорожей і туризму для визначення трендів розвитку національних туристичних ринків. Огляд наукових праць, присвячених теоретичним аспектам типологізації національних економік, свідчить про переважне використання трисекторної моделі (сільське господарство, промисловість, сфера послуг), хоча вона вже не відповідає сучасним вимогам практичних досліджень. Тому зростає кількість публікацій, автори яких пропонують розширити перелік секторів. Запропоновано виділити додатковий самостійний сектор, який акумулює надлишкові ресурси та розподіляє їх між учасниками ринку. Аналіз світового ВВП свідчить про зростання частки первинного сектора та видобувної промисловості у кризові періоди, тоді як сфера послуг, зокрема туризм, вимагає макроекономічної стабільності. Такі ж тенденції спостерігалися і в Україні. Проведено кластеризацію країн світу за структурою національного господарства, Україна опинилася у найчисельнішій групі країн із розвиненим, проте непершочерговим у формуванні ВВП, агропромисловим комплексом; високою часткою сектора послуг і достатнім рівнем промислового виробництва.

Ключові слова: секторальна модель господарства, галузь туризму, структура національної економіки, обсяг реалізованої продукції у ВВП.

DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-0712-2020-3-45-55>

Рис.: 3. **Таб.:** 6. **Бібл.:** 8.

Дехтяр Надія Анатоліївна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри туризму, Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця (просп. Науки, 9а, Харків, 61166, Україна)

E-mail: nadiya.dekhtyar@hneu.net

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-7932-8620>

Researcher ID: <http://www.researcherid.com/N-6285-2018>

Scopus Author ID: 54972904200

UDC 330.341:338.48
JEL Classification: E01; Z3; D00

Dekhtyar N. A. Theoretical Tasks of Determining the Sectoral Structure of an Economic System

The article aims to determine the methodical approach to the analytical assessment of the structure of a country's national economy in accordance with the sectoral classification of the economic formations theory using tourism as an example. With this aim in mind, the main tasks have been fulfilled, namely: a comparative analysis of the main cost indicators of the global market in the periods of stability and crisis has been carried out through grouping primary, secondary and tertiary economy sectors; the main trends in the dynamics and structure of the tourism industry in Ukraine by volumes of agricultural, industrial and services sales have been identified; the demand pattern of the tourist market in Ukraine has been characterized by determining the contribution of small and microenterprises to the total volume of the products sold; the necessity of providing an additional forecasting approach has been substantiated, the approach being based on carrying out structural analysis and studying intersectoral relationships by means of the number series extrapolation method, used by the World Travel and Tourism Council to determine trends in national tourism markets. Having made a review of research on the theoretical aspects of the national economies classification we have come to conclusion that a three-sectoral model (agriculture, industry, services) still dominates in the field, although it no longer meets modern requirements as to carrying out empirical research. This is the reason why the number of published works, whose authors suggest to expand the list of sectors, has been growing. The author of the study in question suggests to provide an additional independent sector that accumulates surplus funds and distributes them among the market actors. The analysis of the global GDP carried out shows that the shares of the primary sector and extractive industry grow in times of crisis, while the service sector, and tourism in particular, requires macroeconomic stability. The same trends have been observed in Ukraine. The countries of the world have been clustered according to their national economy structure, with Ukraine getting into the most numerous group of countries with a developed agro-industrial complex (though it does not play the leading role in forming the GDP), a high share of the service sector and a sufficient level of industrial production.

Keywords: national economy structure, sectoral model of economy, tourism industry, volume of products sold in the GDP.

Fig.: 3. **Tabl.:** 6. **Bibl.:** 8.

Dekhtyar Nadiya A. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Tourism, Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics (9a Nauky Ave., Kharkiv, 61166, Ukraine)

E-mail: nadiya.dekhtyar@hneu.net

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-7932-8620>

Researcher ID: <http://www.researcherid.com/N-6285-2018>

Scopus Author ID: 54972904200

Вступ. Аналіз галузевої структури національної економіки є основою формування виваженої державної політики стосовно різних секторів і видів діяльності, підтримки підприємницьких ініціатив і позиціонування країни на світовому ринку, створення її іміджу виняткового виробника того чи іншого продукту. В економічній теорії структура господарства використовується для визначення стадій цивілізаційного розвитку суспільства, так званих економічних формацій. Дотепер використовується трисекторний поділ галузей національної економіки – на первинний (аграрне виробництво), вторинний (промисловість) і третинний (сфера послуг), що у більшості випадків достатньо для порівняльної типологізації країн. Тим не менш, пропонується і розширена класифікація, що складається із 5 секторів, але вона є більш популярною у англомовній науковій літературі, ніж у вітчизняних дослідженнях, і поки носить більше теоретичний, аніж практичний, характер. Проте розуміння стратегічних пріоритетів у побудові основ державної галузевої політики вкрай необхідно для управління будь-якою сферою діяльності, і галузь туризму не є виключенням. Навпаки, використовуючи продукцію галузей різних секторів для створення власного кінцевого продукту, вона є залежною від багатьох виробництв, які можуть бути прямо між собою не пов'язані, тому випадкове руйнування зв'язків між підприємствами різних галузей на стадії проміжного споживання здатне призвести до непередбачуваних наслідків у функціонуванні рекреаційної інфраструктури. Тому актуальним є розроблення методики аналізу впливу тієї чи іншої галузі на формування макrorівневої структури національного господарства та у зворотному напрямку – оцінка ефективності діяльності різних галузей в умовах певної економічної формації. На прикладі галузі туризму будуть розглянуті різні складові аналітичного підходу до визначення цього впливу та надані рекомендації щодо використання розширеної типологізації секторів.

Аналіз публікацій з досліджуваної проблематики. Наукові праці, присвячені теоретичному вивченню секторальної типологізації галузей, в основному оперують трисекторною моделлю, яка є традиційною основою теорії економічних формацій, цивілізаційних періодів розвитку суспільства та ін. (довготривалі у межах історичного часу стадії переходу суспільства від одного способу виробництва до іншого можуть носити різні назви, але за сутністю складовою є досить схожими), що пояснюється, у тому числі, й відсутністю належним чином оброблених і згрупованих статистичних даних для аналізу. Тому в основному зустрічаються моделі на основі віднесення підприємств до сільського господарства, промисловості та сфери послуг, що на сьогодні недостатньо для розуміння тих тенденцій, які характеризують розвиток національних ринків,

а отже, – позицію держави у світовій економічній системі. Але є і роботи, автори яких роблять спроби розширити традиційну секторальну модель, додаючи «четвертинне» та «п'ятирічне» виробництво. Наприклад, М. Розенберг [1] виділяє із сфери послуг (третинного сектора) продукцію інтелектуальної діяльності, створеної на основі інноваційних технологій – це діяльність у галузях державного управління, культурно-просвітницька робота, освіта та НДДКР, а також сфера ІТ.

П'ятий сектор – це управлінська діяльність із прийняття рішень на рівні суспільства без віднесення її до комерційної чи некомерційної сфери. Сюди входять три субсектори:

- 1) «рутинна» діяльність уряду, топ-менеджменту у органах державної влади, компаніях, установах та організаціях різного типу, які належать до галузей освіти, культури, медичного забезпечення та ЗМІ;
- 2) організації із підтримки правопорядку та інші структури, що забезпечують виконання сторонами своїх домовленостей;
- 3) неоплачувана діяльність у межах домогосподарств – звичайні домашні обов'язки, виконання яких за інших умов (не членом родини) оплачується так само, як і інші послуги.

3. Кенесі [2] виділяє лише чотири сектори, до останнього відносить діяльність у сфері фінансів, страхування та операцій з нерухомістю, та публічне адміністрування (у тому числі надання послуг населенню). Перевагою цієї роботи є запропонований розподіл галузей відповідно до їх кодифікації. О. Кузьмін та ін. [3] використовують ту ж типологізацію, що і попередній автор, але виділяють п'ятий сектор – ІТ та телекомунікації, освіта, охорона здоров'я та соціальний захист, різні види професійної діяльності, що можна класифікувати як надання індивідуальних консультаційних послуг, мистецтво, розваги, відпочинок і спорт. Переважна більшість публікацій подібної тематичної спрямованості свідчать на користь прийняття їх авторами складу перших трьох секторів, проте пропозиції щодо «надбудови», тобто четвертого, п'ятого і т. д. сектора можуть суттєво відрізнитися, хоча формується вона за рахунок виведення галузей зі складу сфери послуг.

Наведені моделі засновані на простому перерозподілі галузей та підрахунку їх внеску до ВВП, зайнятості чи інших макроекономічних показників. Натомість варто спробувати визначити сектори та розподілити галузі за функціонально-результативною ознакою – що саме приносять вони до добробуту країни, який виражається не лише кількісно доходами на душу населення, та їх роллю у балансуванні внутрішнього ринку. Л. Губіцер [4] наводить

доволі незвичну типологізацію: це також п'ять секторів, але вони такі: домогосподарства, комерційна діяльність, неприбуткова діяльність, державне управління, нелегальна та кримінальна діяльність. Цікаво, що основою функціонального підходу до розподілу слугує робота М. У. Пората та М. Р. Рубіна 1977 р. [5]. Виділяючи той чи інший функціональний сектор, автори відразу наводять аналітичну схему зв'язків між економічними агентами. Водночас подібні підходи не набули широкого використання у практичних дослідженнях через складність неавтоматизованої обробки великих масивів статистичних даних.

Ми пропонуємо виділити додатковий самостійний сектор, який акумулює надлишкові ресурси та розподіляє їх між учасниками ринку у періоди криз, таким чином виконуючи завдання стабілізації систем національного і світового господарства (у останній передкризовий період таким сектором стала сфера послуг, зокрема туризм). Зрозуміло, що різні країни матимуть неоднорідний склад функціональних секторів, але у сукупності процес типологізації та аналізу вторинних даних у їх межах буде не таким трудомістким, як упровадження системи сателітних рахунків відразу для декількох сфер діяльності.

Метою статті є визначення методичного підходу щодо аналітичної оцінки структури національного господарства країни відповідно до секторальної типологізації теорії економічних формацій на прикладі галузі туризму.

Основними завданнями дослідження є: порівняльний аналіз основних вартісних показників функціонування глобального ринку у періоди стабільності та криз на основі групування галузей первинного, вторинного та третинного секторів; визначення основних тенденцій динаміки та структури туристичної галузі України у розрізі обсягів реалізації виробництва; обґрунтування необхідності використання додаткового підходу на основі структурного аналізу та вивчення міжгалузевих зв'язків до прогнозування методом екстраполяції чисельних рядів, що використовується Всесвітньою радою з подорожей і туризму для визначення трендів розвитку національних туристичних ринків.

Викладення основних результатів дослідження. Всесвітня рада з подорожей і туризму (World Travel & Tourism Council, WTTC) традиційно надає аналіз трисекторної структури ринку туристичних послуг, що будується на основі міжгалузевих зв'язків між підприємствами, що виробляють основні та додаткові туристичні послуги, та аналізу доходів домогосподарств – зростання частки споживання за рахунок отримання прибутку у вигляді заробітної плати як загального рівня підвищення доходів регіону, де знаходиться туристична інфраструктура. До загальносвітової економічної кризи 2020 р. галузь подорожей та туризму була одним зі світових лідерів за обсягами виробництва та зайнятості, забезпечуючи одне із десяти робочих місць (330 млн зайнятих в усьому світі), та продукувала 10,3 % глобального ВВП.

Протягом останніх 30 років WTTC проводила дослідження економічного впливу подорожей та туризму у 185 країнах. У 2019 р. цей сектор мав 3,5 % зростання, випереджаючи загальне зростання світової економіки на 2,5 % дев'яятий рік поспіль. За останні п'ять років (2015–2019 рр.)

галузь туризму створила кожне четверте нове робоче місце, що зробило інфраструктуру подорожей найкращим варіантом для національних урядів у програмах забезпечення зайнятості [6]. У 2020 р. із фактичною зупинкою діяльності підприємств сфери послуг, процес споживання продукції яких засновувався на безпосередньому контакті із покупцями та фізичними переміщеннями поза межами звичайного проживання (крім туристичної, постраждало багато інших галузей із подібними вимогами), Рада надає невтішні прогнози для світового туризму. Падіння виробництва та зайнятості у різних регіонах коливається у середньому у межах 20–30 %, що унеможливає прогнозування на майбутні періоди на основі простої лінійної інтерполяції, яка упродовж багатьох років успішно використовувалася аналітиками. Та навіть за стабілізації світового виробництва, що оптимістично очікується після завершення періоду пандемії, побудова прогнозних математичних моделей на основі часових рядів вже буде здійснюватися із обмеженнями, адже занадто багато біфуркаційних точок, що «обнуляють» тренди, з'являючись протягом останніх десятиліть. Надійнішим стає аналіз на основі структури національних і макрорегіональних економічних систем і господарських відносин між різними учасниками ринку. Зростатиме необхідність деталізованої оцінки міжгалузевих зв'язків для сфери реального виробництва та взаємного проникнення фінансового капіталу у транснаціональних корпораціях, що особливо актуально для вертикально інтегрованих гігантів туристичної галузі.

Відповідно до загальноприйнятої класифікації туризм відноситься до сфери послуг, тобто продукований галуззю ВВП додає до найвищого рівня розвитку національного господарства, хоча насправді комплексна туристична послуга, а особливо обслуговування у готельно-ресторанних комплексах, потребують продукцію секторів матеріального виробництва – насамперед переробної галузі та будівництва.

Це відповідає традиційному підходу, відповідно до якого діяльність усіх галузей національного господарства розподіляється за так званими секторами – первинним, вторинним та третинним (табл. 1).

Теорія економічних формацій базується на зазначених принципах розподілу кількості підприємств та їх сукупного внеску до ВВП країни за секторами. В підрахунках використовується класифікація за видами економічної діяльності (КВЕД), які є на сьогодні достатньо формалізованим і універсальним міжнародним стандартом у більшості країн світу. Світовий банк використовує для порівняння також трисекторний склад (рис. 1), але наводить статистику за секторами виробництва відповідно до версії 3 міжнародної класифікації видів економічної діяльності («International Standard Industrial Classification of All Economic Activities») – вона відповідає КВЕД:2005, хоча у 2008 р. стандарт був оновлений до версії 4 (КВЕД:2010). Також тлумачення терміна «переробна промисловість» у вітчизняній науковій традиції (що включає легку та харчову, розділи 10-14 ISIC v.4) не збігається із новітньою світовою категоризацією (сектор С відповідно до ISIC v.4, тобто розділи 10-33). Сектори, наведені на рис. 1, включають (табл. 2) [7].

Таблиця 1

Характеристика секторів національного господарства відповідно до традиційного підходу

Сектор	Ступінь розвитку економіки	Основний вид діяльності
Первинний	Аграрне суспільство	Екстенсивне сільське господарство та видобуток корисних копалин
Вторинний	Аграрно-індустріальне суспільство	Екстенсивне сільське господарство, у яке поступово починають упроваджуватися інновації, та промислове виробництво на основі нескладних (порівняно з наступним періодом) технологій
Третинний	Індустріальне суспільство	Відмова від виробництва більшості сільськогосподарських продуктів на користь імпорту із менш розвинених країн та/або інтенсивне сільське господарство і розвиток технологічно складної промисловості за рахунок інноваційної діяльності; сфера послуг приносить найбільший дохід і створює переважну кількість робочих місць

Частка, відсоток

Рис. 1. Частка секторів економіки у світовому ВВП, %

Таблиця 2

Відповідність термінології у різних версіях стандарту

Назва агрегованого сектора	ISIC v.3 (КВЕД:2005)	ISIC v.4 (КВЕД:2010)
1	2	3
I. Сільське господарство (agriculture)	Секція А «Сільське господарство, мисливство, лісове господарство», розділи 1–2; секція В «Рибальство, рибництво», розділ 05	Секція А «Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство» (розділи 01–03)
II. Виробництво, промисловість (industry)	Секція С «Добувна промисловість» (розділи 10–15); секція D «Переробна промисловість» (розділи 15–37); секція E «Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води» (розділи 40–41); секція F «Будівництво» (розділ 45)	Секція В «Добувна промисловість і розроблення кар'єрів» (розділи 05–09); Секція С «Переробна промисловість» (розділи 10–33); секція D «Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря» (розділ 35); секція E «Водопостачання; каналізація, поводження з відходами» (розділи 36–39); секція F «Будівництво» (розділи 41–43)

1	2	3
Промисловість (manufacturing)	Секція D «Переробна промисловість» (розділи 15–37)	Секція C «Переробна промисловість» (розділи 10–33)
III. Послуги (services)	Розділи 50 – 99 у секціях: G «Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку»; H «Діяльність готелів та ресторанів»; I «Діяльність транспорту та зв'язку»; J «Фінансова діяльність»; K «Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям»; L «Державне управління»; M «Освіта»; N «Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги»; O «Надання комунальних та індивідуальних послуг; діяльність у сфері культури та спорту»; P «Діяльність домашніх господарств»; Q «Діяльність екстериторіальних організацій»	Розділи 45 – 99 у секціях: G «Оптова та роздрібна торгівля; ремонт авто-транспортних засобів і мотоциклів»; H «Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність»; I «Тимчасове розміщування й організація харчування»; J «Інформація та телекомунікації»; K «Фінансова та страхова діяльність»; L «Операції з нерухомим майном»; M «Професійна, наукова та технічна діяльність»; N «Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування»; O «Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування»; P «Освіта»; Q «Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги»; R «Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок»; S «Надання інших видів послуг»; T «Діяльність домашніх господарств»; U «Діяльність екстериторіальних організацій і органів»

Невідповідності у розподілі, наведені у таблиці, необхідно враховувати під час ознайомлення із аналітичною інформацією та роботи із даними за різні роки, що надаються міжнародними організаціями.

За останні 25 років суттєвих змін у структурі секторів у масштабах світової економіки не спостерігалось, найбільший внесок у ВВП мав сектор послуг (60–65%), промислове виробництво складало від 25% до 30%, і найменшу частку мало сільське господарство – 3,5–7,5%. Обсяги продукції сектора послуг поступово зростали, промисловості та сільського господарства, відповідно, зменшувалися. Найбільш помітно це було у 1996–1997 рр. та у 2008–2009 рр. Навпаки, у 2018 р. частка сектора послуг знизилася з 65,1% до 61,2%, із одночасним зростанням і виробництва (з 25,4% до 27,8%), і сільського господарства (з 3,4% до 4,0%). Можна припустити, що це сталося завдяки останній «промисловій революції» – упровадженню інноваційних технологій, як от штучного інтелекту в автоматичних керованих системах, 3D-друку та широкого використання синтезованих матеріалів, біоінженерії у сільському господарстві. Такі технології є достатньо дорогими порівняно з традиційними, тому вони показують значний приріст ВВП у грошовому вимірі навіть за малих обсягів виробництва.

Упродовж досліджуваного періоду сталися дві глобальні фінансові кризи – це Азіатська 1997–1998 рр. та Світова 2008–2011 рр., які так чи інакше вплинули на економічну діяльність усіх країн.

Періоди для розрахунку середніх значень у табл. 3 встановлені на їх основі. Звісно, часи занепаду та відновлен-

ня національних економік можуть відрізнитися на рік-два у той чи інший бік, проте для аналізу міжнародного ринку у цілому за основу беруться саме ці роки. Під час обох кризових періодів частка продукції сільського господарства була вищою, ніж у більш сприятливі роки, або принаймні трималася на одному рівні, навіть якщо прийняти до уваги тенденцію до її невинного скорочення. Первинний сектор виявився стабілізатором негативних економічних процесів; якщо ранжувати галузі за ступенем їх значущості для стабільності держави, агропромисловий комплекс лишається базовим.

Як показує рис. 2, криза 1997–1998 рр. лише уповільнила темпи сукупного виробництва, натомість у 2009 р. світовий ВВП скоротився на 3,3 трлн дол. США. Надалі спостерігалось стабільне зростання – до 2015 р., але за 2016–2017 рр. ситуація виправилася. На 2013–2014 рр. припадає початок тривалої геополітичної кризи, яка до 2020 р. розповсюдилася з Північної Африки майже на усю західну частину євразійського континенту і спричинила глобальні зрушення у системі світових господарських відносин, у тому числі у сфері міжнародного туризму. Проте формально вона не визнається фінансовою кризою, а її результатом є на сьогодні не стільки занепад виробництва у задіяних у військових конфліктах регіонах, як перерозподіл ресурсів і сфер впливу. Тобто у глобальному вимірі деякі галузі навіть почали отримувати надприбутки через доступ до природних ресурсів і нових ринків збуту, які раніше були закритими. Тому і падіння світового ВВП майже не відбувалося, як це можна було очікувати (табл. 4).

Таблиця 3

Внесок секторів у світовий ВВП (%) у різні періоди

Агреговані сектори	Період кризи				Період відновлення											
	1997	1998	Середня 97/98	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	Середня 99/07			
Послуги	59,2	59,9	59,6	60,1	60,2	61,2	61,7	61,8	61,4	61,4	61,3	61,7	61,2			
Виробництво (промисловість)	29,6	28,9	29,2	28,8	29,0	28,2	27,8	27,9	28,3	28,6	28,9	28,6	28,5			
Сільське господарство	5,6	5,5	5,5	5,2	4,9	4,8	4,7	4,5	4,4	4,1	3,8	3,8	4,5			
Період 2008–2013 рр.	2008	2009	2010	2011	Середня 08/11	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	Середня 12/18			
Послуги	62,0	63,9	63,2	62,9	63,0	63,5	63,7	64,0	64,9	65,4	65,1	61,2	64,0			
Виробництво (промисловість)	28,4	26,7	27,2	27,4	27,4	27,0	26,6	26,4	25,5	25,0	25,4	27,8	26,2			
Сільське господарство	3,7	3,7	3,7	3,7	3,7	3,6	3,7	3,6	3,5	3,5	3,4	4,0	3,6			

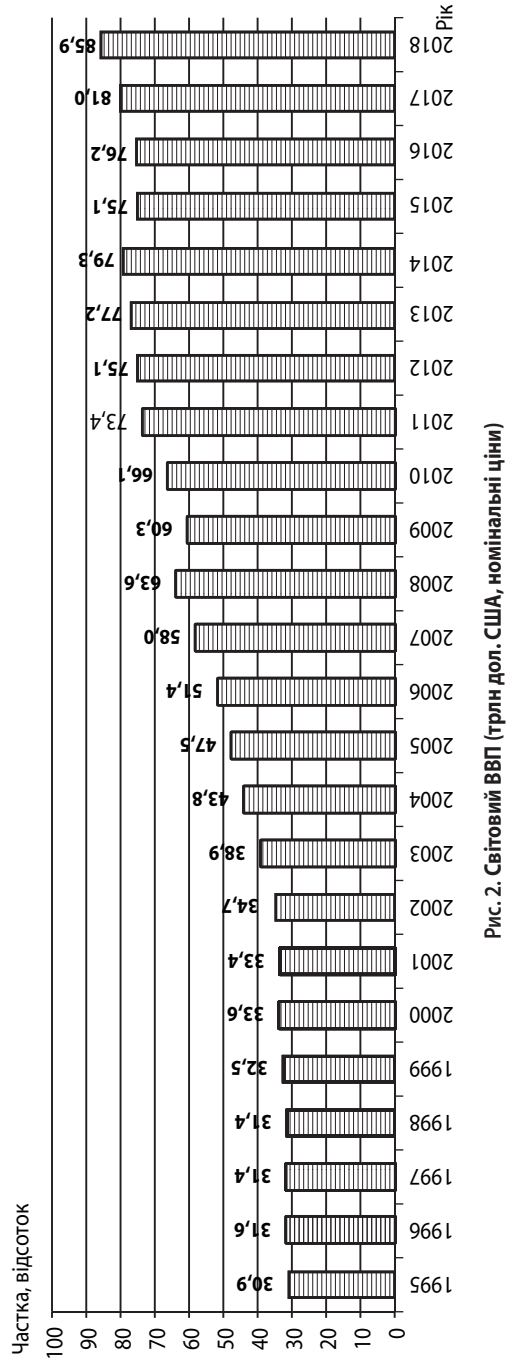

Рис. 2. Світовий ВВП (трлн дол. США, номінальні ціни)

Таблиця 4

Динаміка світового ВВП, у номінальних цінах і за паритетом купівельної спроможності (ПКС)

Показник	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
ВВП (трлн дол. США)	30,87	31,55	31,44	31,38	32,54	33,59	33,40	34,67	38,90	43,82	47,46	51,45
ланцюговий річний темп приросту, %	-	2,21	-0,36	-0,20	3,71	3,21	-0,57	3,83	12,19	12,63	8,31	8,41
ВВП на душу населення (тис. дол. США)	5,41	5,45	5,35	5,27	5,39	5,49	5,39	5,53	6,12	6,81	7,29	7,80
ланцюговий річний темп приросту, %	-	0,75	-1,77	-1,57	2,33	1,86	-1,85	2,52	10,80	11,24	6,98	7,08
ВВП, ПКС (трлн «міжнародних доларів»)	37,26	39,46	41,72	43,34	45,48	48,84	51,17	53,65	56,65	61,23	65,99	72,26
ланцюговий річний темп приросту, %	-	5,90	5,73	3,87	4,95	7,37	4,78	4,85	5,58	8,09	7,77	9,50
ВВП на душу населення, ПКС (тис. «міжнародних доларів»)	6,53	6,81	7,10	7,28	7,54	7,99	8,26	8,55	8,92	9,52	10,13	10,96
ланцюговий річний темп приросту, %	-	4,39	4,24	2,45	3,55	5,97	3,44	3,53	4,27	6,75	6,44	8,16
Показник	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
ВВП (трлн дол. США)	57,97	63,61	60,33	66,05	73,39	75,09	77,24	79,33	75,05	76,16	80,95	85,91
ланцюговий річний темп приросту, %	12,67	9,74	-5,15	9,48	11,12	2,31	2,87	2,71	-5,40	1,48	6,28	6,13
ВВП на душу населення (тис. дол. США)	8,68	9,41	8,82	9,54	10,48	10,59	10,77	10,93	10,22	10,26	10,78	11,31
ланцюговий річний темп приросту, %	11,30	8,39	-6,30	8,17	9,83	1,11	1,66	1,52	-6,49	0,32	5,08	4,96
ВВП, ПКС (трлн «міжнародних доларів»)	78,24	82,86	83,68	89,14	95,20	100,30	105,87	111,32	116,09	121,48	128,83	136,31
ланцюговий річний темп приросту, %	8,28	5,89	1,00	6,53	6,80	5,36	5,56	5,15	4,28	4,64	6,05	5,81
ВВП на душу населення, ПКС (тис. «міжнародних доларів»)	11,72	12,26	12,23	12,88	13,59	14,15	14,76	15,34	15,82	16,36	17,15	17,95
ланцюговий річний темп приросту, %	6,96	4,60	-0,23	5,26	5,56	4,12	4,32	3,92	3,08	3,44	4,85	4,65

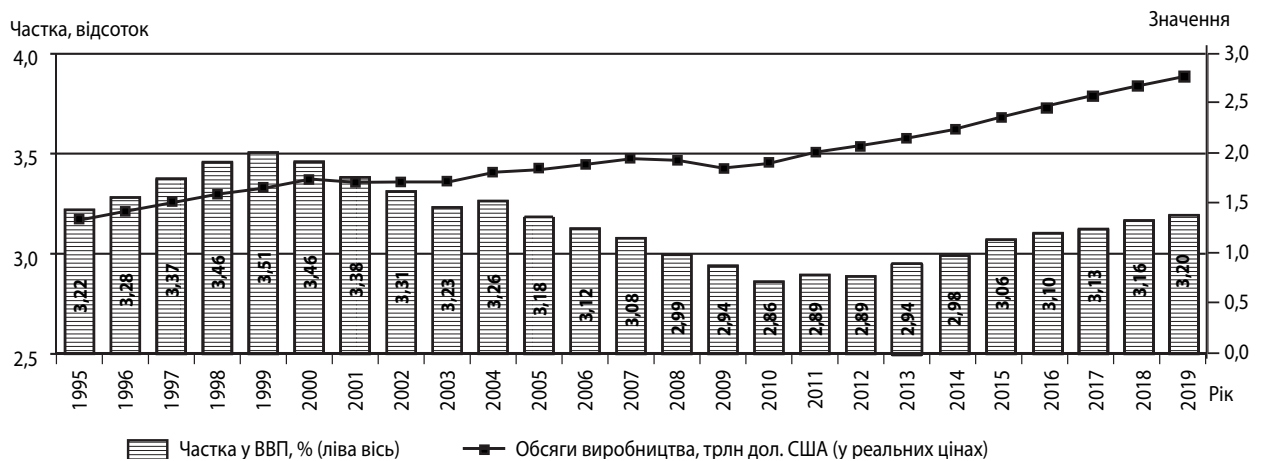

Рис. 3. Виробництво галузі подорожей та туризму, прямий внесок до ВВП (T&T, direct contribution to GDP)

З метою оцінювання потенціалу галузей, які є більш наукоємними та потребують складнішого устаткування, необхідно окремо виділяти переробну промисловість зі складу сукупного виробництва, яке уособлює вторинний сектор національного / світового господарства. Натомість вже існуюча туристична інфраструктура споживає саме продукцію легкої та переробної промисловості. На жаль, детальна статистика за розділами для кожної країни Світовим банком не надається, тому такий аналіз поки можна проводити для кожної країни окремо.

Частка переробної промисловості у світовому ВВП за останню чверть століття поступово скорочувалася – від 12 % до 10 % у середньому, хоча у 2017–2018 рр. спостерігаємо незначний, але підйом – вперше за досліджуваний період; частка ж її у загальній структурі виробництва коливалася на рівні 39–41 %, трохи зменшуючись у період економічного занепаду. Так, у 2008–2014 рр. вона часто перевищувала 42 % [7]. Отже, зберігалася у цілому позитивна тенденція поступового переходу виробництва з первинного сектора (добувної промисловості а діяльності з перерозпо-

ділу природних копалин) до більш складних технологічних процесів. З іншої сторони, навіть узагальнені середньосвітові дані свідчать про складність розвитку високотехнологічних секторів у кризовий період, коли рентабельнішими виявляються видобування та перші етапи обробки сировини. Розподіл 204 країн за триступеневою структурою національного господарства показує, за деяким виключенням, закономірність зростання третинного сектора із індустріально-технологічним та інноваційним розвитком економіки. У цьому випадку його рівень уособлює ВВП на душу населення за паритетом купівельної спроможності – врешті-решт, добробут держави вимірюється достатком її населення. Дані табл. 5 свідчать про істотну нерівномірність структури національного господарства країн світу, але у цілому третинний сектор переважає, більшість країн намагаються отримувати доходи у сфері послуг. Найменший національний дохід створює сільське господарство та використання природних ресурсів у первинному секторі, і саме тому підтримується тенденція до максимального зменшення його питомої ваги.

Таблиця 5

Розподіл країн за важливістю секторів національної економіки*

Внесок сектора у ВВП, %	Первинний	Вторинний	Третинний
1	2	3	4
Кластер 1	27,65	19,33	45,51
Перевага надається сектору послуг, агропромисловий комплекс та виробництво майже рівноцінні, але сільське господарство усе ж таки переважає. 38 країн: Албанія; Афганістан; Бенін; Буркіна-Фасо; Бурунді; Гамбія; Гана; Гвінея; Гвінея-Бісау; Ефіопія; Камбоджа; Кенія; Кірібаті; Комори; Кот-д'Івуар; Ліберія; Мавританія; Мадагаскар; Малаві; Малі; Мікронезія; Мозамбік; М'янма; Непал; Нігер; Нігерія; Пакистан; Руанда; Судан; Сьєрра-Леоне; Таджикистан; Танзанія; Того; Уганда; Узбекистан; Фарерські Острови; Центральнаафриканська Республіка; Чад			
Кластер 2	20,17	15,81	0,00
Фактично відсутній сектор послуг, сільське господарство забезпечує вищий дохід, ніж промисловість. 8 країн: Бермуди; Вануату; Еритрея; Нова Каледонія; Сирійська Арабська Республіка; Сомалі; Тонга; Тувалу			
Кластер 3	7,33	29,72	54,25
Присутній агропромисловий комплекс, але порівняно з іншими секторами він не є основним джерелом формування ВВП; перевага надається сектору послуг, але промислове виробництво знаходиться на достатньому рівні.			

1	2	3	4
79 країн: Україна; Австрія; Алжир; Аргентина; Бангладеш; Бахрейн; Білорусь; Болгарія; Болівія; Боснія і Герцеговина; Ботсвана; Венесуела; В'єтнам; Вірменія; Гайана; Гватемала; Гондурас; Домініканська республіка; Еквадор; Есватіні; Естонія; Єгипет; Замбія; Зімбабве; Індія; Індонезія; Іран; Ірландія; Йорданія; Казахстан; Камерун; Киргизстан; Китай; Колумбія; Косово; Лаос; Лесото; Литва; Ліхтенштейн; Малайзія; Марокко; Мексика; Молдова; Монголія; Намібія; Нікарагуа; Німеччина; Норвегія; ОАЕ; Панама; Папуа-Нова Гвінея; Парагвай; Перу; Південна Африка (ПАР); Південний Судан; Північна Македонія; Польща; Республіка Корея; Російська Федерація; Румунія; Сальвадор; Сенегал; Сербія; Словаччина; Словенія; Суринам; Таїланд; Тринідад і Тобаго; Туніс; Туреччина; Угорщина; Уругвай; Фіджі; Філіппіни; Фінляндія; Хорватія; Чехія; Чилі; Шрі-Ланка			
Кластер 4	6,02	53,57	37,01
Сільське господарство та непромислове використання природних територій не у пріоритеті; найбільше значення має промислове виробництво, але достатньо розвинений і сектор послуг.			
18 країн: Азербайджан; Ангола; Бруней-Даруссалам; Бутан; Габон; Гаїті; Демократична Республіка Конго; Екваторіальна Гвінея; Ємен; Ірак; Катар; Конго; Кувейт; Лівія; Оман; Пуерто-Рико; Саудівська Аравія; Туркменістан			
Кластер 5	3,72	16,55	70,71
Практично не використовуються сільськогосподарські угіддя та природні території у виробництві первинної продукції, найбільшу вагу має сектор послуг, але також наявне промислове виробництво.			
61 країна: Австралія; Антигуа та Барбуда; Аруба; Багамські Острови; Барбадос; Беліз; Бельгія; Бразилія; Гонконг; Гренада; Гренландія; Греція; Грузія; Данія; Держава Палестина; Джибуті; Домініка; Ізраїль; Ісландія; Іспанія; Італія; Кабо Верде; Кайманові острови; Канада; Кіпр; Коста-Рика; Куба; Кюрасао; Латвія; Ліван; Люксембург; Маврикій; Макао; Мальдіви; Мальта; Маршаллові Острови; Монако; Науру; Нідерланди; Нова Зеландія; Острів Мен; Острови Теркс і Кайкос; Палау; Португалія; Самоа; Сан-Томе і Принсіпі; Сейшельські Острови; Сент-Вінсент і Гренадіни; Сент-Кітс і Невіс; Сент-Люсія; Сінгапур; Сінт-Мартен (Нідерланди); Сполучене Королівство; США; Тимор-Лешті; Франція; Чорногорія; Швейцарія; Швеція; Ямайка; Японія			

* сума внеску кожного з секторів не дає 100 %, оскільки використовувалися усереднені дані 2014–2019 рр. для попереднього формування чисельних рядів і кластеризації

Дані таблиці доводять, що автоматична класифікація країн за структурою секторів не здатна засвідчити реальне домінування у національній економіці інноваційної складової та високотехнологічного виробництва – до кластера 5 потрапили як держави G7 із надпотужним промисловим потенціалом, так і малі острівні країни, чи не єдино можливе джерело доходу для яких – традиційні види туризму, зав'язані на природні рекреаційні ресурси, офшорна діяль-

ність і експорт декількох найменувань сільськогосподарської продукції.

В Україні протягом останніх років переважала така структура виробництва: 3–6 % реалізованої продукції припадало на сільське господарство, 35–37 % – промислове виробництво та видобування природних ресурсів, і близько 60 % займав сектор послуг (табл. 6).

Таблиця 6

Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) в Україні за секторами

Млрд грн	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.
Первинний	103,6	130,6	167,3	166,3	220,2	372,0	414,8	467,6	540,5
Вторинний	1275,8	1603,5	1677,0	1638,6	1722,3	2067,7	2524,0	3098,8	3624,6
Третинний	2313,2	2568,5	2719,4	2632,4	2666,5	3276,7	3938,3	4900,6	5983,7
Разом	3692,6	4302,6	4563,8	4437,3	4609,0	5716,4	6877,1	8467,0	10148,8
Темп пр., %	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Первинний	-	26,1	28,1	-0,6	32,4	69,0	11,5	12,7	15,6
Вторинний	-	25,7	4,6	-2,3	5,1	20,1	22,1	22,8	17,0
Третинний	-	11,0	5,9	-3,2	1,3	22,9	20,2	24,4	22,1
Разом	-	16,5	6,1	-2,8	3,9	24,0	20,3	23,1	19,9
Частка, %	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Первинний	2,8	3,0	3,7	3,7	4,8	6,5	6,0	5,5	5,3
Вторинний	34,6	37,3	36,7	36,9	37,4	36,2	36,7	36,6	35,7
Третинний	62,6	59,7	59,6	59,3	57,9	57,3	57,3	57,9	59,0

Джерело: розраховано автором на основі [8]

Частка первинного сектора була найвищою, а третинного – найнижчою у 2015–2016 рр. – це період внутрішньої кризи та сильного спаду національної економіки в Україні. Показники ж вторинного виробництва майже не змінювалися з 2011 р., коливаючись у межах 36–37 %, і лише у 2018 р. відбулося зниження до 35,7 %. Тобто обсяги реалізації продукції в Україні приблизно повторюють загальносвітову тенденцію, хоч і в інші часові проміжки – зростання важливості агропромисловості у кризовий період. У абсолютному вимірі зміни були виражені у значно більшому масштабі: так, 2013 р. характеризувався невеликими, але від'ємними значеннями ланцюгових темпів приросту, у 2014 р. на 32,4 % порівняно з попереднім роком зросли обсяги продукції первинного сектора, тоді як для інших секторів вони майже не змінилися, у 2015 р. підприємствами первинного сектора було реалізовано продукції ще на 60 % більше (але з 2016 р. приріст значно скоротився), тоді як інші сектори зростали відносно рівномірно, у середньому на 20 %. Такі показники можна пояснити, по-перше, розрахунками у номінальних цінах і залежністю сумарних значень від коливань валютних курсів (кардинальні зміни мали місце у 2014–2015 рр.) – це потрібно взяти до уваги під час аналізу звітності галузей, орієнтованих на зовнішньоекономічну діяльність; по-друге – нищівною експлуатацією та надвисокими обсягами експорту лісових ресурсів, що також входять до складу первинного сектора. Інша показова тенденція – практично безперервне зростання частки фізичних осіб-підприємців у обсягах реалізованої продукції для сектора промислового виробництва та послуг із одночасним скороченням внеску малих і мікропідприємств у сільське господарство. Це свідчить про перерозподіл значної частини доходів на користь агрохолдингів і крупних фермерських господарств, що є також однією із нагальних проблем агропромислового сектора України. І тому вкрай неоднозначно сприймаються зміни до Земельного кодексу та зняття мораторію на продаж землі у 2020 р.

«Ядром» (в англійській літературі часто використовується поняття «core industries») галузі туризму є діяльність туристичних операторів і агентств, тобто компаній, які здійснюють усі етапи підготовки організованих турів, та закладів розміщування. Оскільки вони виділені в окремий клас та сектор за КВЕД, розрахувати їх внесок у формування ВВП на різних стадіях проміжного та кінцевого споживання нескладно. Інша річ, що дедалі сильніше зменшується частка туристів, які користуються послугами посередників для пошуку та купівлі різних видів туристичного продукту, натомість зростає значення підприємств галузі ІТ, які забезпечують надання необхідної інформації, агрегують величезні масиви даних, що повинні невинно оновлюватися, та створюють інтегровані додатки для проведення онлайн-платежів. І, як уже неодноразово зазначалося, туристичний продукт є комплексом із декількох послуг, багато з яких виробляються «нетуристичними» компаніями відповідно до класифікації, закладеної у системі національних рахунків. Транспортні, страхові, медичні, юридичні та інші консультаційні послуги часто складають до 50–80 % собівартості подорожі, особливо закордонної, але враховуються здебільшого як «розширений / загальний внесок» у спеціалізованих звітах міжнародних організацій

і відносно рідко зустрічаються у аналітичних матеріалах національних статистичних бюро – хоча останні є головною ланкою у передачі перевіреної та уніфікованої під потрібний стандарт інформації до світових і регіональних баз даних.

Але навіть такі звичайні показники, як кількісна структура «ядра» галузі та разом національного господарства, можуть надати доволі вичерпну інформацію щодо моделей поведінки агентів ринку – споживачів, посередників та виробників товарів і послуг. Якщо у 2018 р. ФОП виробляли 11 % від загального обсягу реалізованої продукції підприємствами третинного сектора (не дуже відрізняється від 7,5 % середньої вартості продукції усіх галузей), то у кінцевому обсязі реалізації послуг готелями та іншими закладами розміщування на ФОП припадає понад 40 %; діяльність туристичних операторів та агентств забезпечується ними на 20 % (порівняно із 3–4 % десять років тому) [8]. Згідно з законодавством туроператори не можуть існувати у організаційно-правовій формі ФОП, тож таке зростання забезпечувалося появою надвеликої кількості туристичних агентств, які є посередниками і не створюють комплексний туристичний продукт. Це відповідає дійсності, адже ринок туристичних послуг України є найбільш прибутковим у напрямі виїзного туризму, і продають тури кінцевому споживачеві насамперед агентства. Подорожі у межах країни розвиваються за рахунок індивідуального туризму, тому практично немає туристичних операторів, що спеціалізуються (і отримують пристойний порівняно з імпортними операціями прибуток) на організації внутрішнього туризму. Частка внеску ФОП – закладів розміщування зросла упродовж аналогічного періоду лише на 10 %, але є достатньо високою порівняно з іншими секторами сфери послуг – 42,3 % у 2018 р., рекордний показник був відзначений у останньому передкризовому 2013 р. – 44,8 %. Діяльність готелів відображає стан туризму у межах країни, тобто в'їзного (експорт послуг) і внутрішнього (за рідким виключенням розміщення штаб-квартири міжнародних корпорацій і, відповідно, територіальної прив'язки фінансових звітів). Висока ефективність діяльності малих підприємств свідчить про розвиток індивідуальних подорожей, адже транснаціональні туристичні компанії є звичайно вертикально інтегрованими, тобто складаються із безпосередньо туристичних операторів, транспортних компаній (авіа- та автоперевізників), крупних готельних мереж, підприємств АПК і служб кейтерингу, фінансових груп і ІТ-розробників, хоча юридично зв'язки між ними часто оформлюються звичайними комерційними угодами. Таким структурам, спрямованим на масові туристичні потоки, клопітно і нерентабельно співпрацювати із малим та середнім бізнесом. Тож можна зробити висновок, що ринок України поділено на користь великих компаній у напрямі виїзного туризму, де поки переважає організований туризм, та малого й середнього бізнесу – у напрямі в'їзного та внутрішнього, який почав формуватися фактично заново після розпаду рекреаційної галузі на початку 90-х рр. XX ст. завдяки самостійним подорожам. Зрозуміло, що у кожному секторі є винятки, але усереднені дані надають опис основних тенденцій та усталений напрям розвитку ринку, який важко переорієнтувати без виняткових захо-

дів. З іншої сторони, наявність малих і мікропідприємств свідчить про схильність до інноваційної діяльності та підтримку стартапів, які починаються із малої компанії з мінімальною кількістю ресурсів, але володіють проривною ідеєю. У крайньому випадку, навіть якщо малі підприємства працюють як франчайзі або використовують безпечну, надійну і перевірену технологію, вони все одно легше орієнтуються під час раптових коливань ринку та легше позбуваються неліквідних активів.

Висновки. Таким чином, використаний підхід є достатньо простим у практичній реалізації і дозволяє оцінювати на макрорівні внесок тих чи інших галузей у національне виробництво. Тим не менш, існують певні недоліки, які поглиблюються із диверсифікацією діяльності багатьох сучасних підприємств та форм міжгалузевого співробітництва. Так, суб'єкти господарювання можуть офіційно займатися декількома видами діяльності, виділяючи один з них як основний, по якому і ведеться фінансова звітність. Показники прибутку та собівартості розраховуються у цілому на підприємство як господарюючу одиницю, хоча вони можуть формуватися за різними видами діяльності відповідно до КВЕД. Підприємство може створювати продукцію для різних галузей на стадії проміжного та кінцевого споживання – наприклад, у асортименті страхової компанії поліси туристичного страхування складають 10-15%, але ці доходи враховуються саме як доходи від страхової діяльності, а не туристичної.

Якщо уявити, що раптово туристична діяльність у країні припиняється (що і сталося у 2020 р.), зразу ж на зазначені 10–15 % падає дохід страховиків. Але коли експерт оцінює коливання фінансових ринків і вивчає страхову діяльність відірвано від зв'язків із галузями-споживачами, причина недоотримання прибутків лишається для нього незрозумілою, а до математичних моделей вводяться хибні змінні.

Поки що єдиним надійним виходом є вивчення усієї сукупності фінансових операцій провідних галузей за допомогою методики сателітних рахунків, але цей спосіб є занадто трудомістким, не завжди прихильно сприймається господарюючими одиницями (перш за все, через вимоги надання додаткової звітності та інколи – розкриття комерційної таємниці). Найбільший недолік – його не можна застосувати водночас до всіх без виключення галузей саме з причини ручного керування та виснажливості обробки первісних даних. Для більш-менш стабільних економік побудовані моделі взаємозв'язку між ресурсними потоками суміжних галузей, проте коефіцієнти у формулах при змінних періодично підлягають коригуванню, адже вони засновані на часових рядах. Тому потрібно використовувати його базисну складову – аналіз структури національного госпо-

дарства та логічне визначення найбільш взаємопов'язаних галузей, разом із оцінкою стратегії розвитку окремої сфери діяльності відповідно до наявного стану та перспектив переходу до тієї чи іншої економічної формації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Rosenberg M. The 5 Sectors of the Economy. URL: <https://www.thoughtco.com/sectors-of-the-economy-1435795>
2. Kenessey Z. The primary, secondary, tertiary and quaternary sectors of the economy. URL: <http://www.roiw.org/1987/359.pdf>
3. Kuzmin O., Pyrog O., Melnik L. Transformation of Development Model of National Economies at Conditions of Postindustrial Society. *ECONTECHMOD*. 2014. Vol. 3. No. 2. P. 41–45.
4. Gubitzer L. The 5-Sector Model of the Economy. Vienna, 2012. 56 p. URL: <https://www.wu.ac.at/fileadmin/wu/d/i/vw3/5sector.pdf>
5. Porat M. U., Rubin M. R. The Information Economy. U. S. Department of Commerce. Office of Telecommunications, 1977. URL: https://books.google.com.ua/books/about/The_Information_Economy.html?id=bQJPAAAAMAAJ&redir_esc=y
6. Офіційний сайт Всесвітньої ради з подорожей і туризму (WTTC). URL: <https://wtcc.org>
7. World Bank Open Data. URL: <https://data.worldbank.org>
8. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

REFERENCES

- Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. <http://www.ukrstat.gov.ua/>
- Gubitzer, L. "The 5-Sector Model of the Economy". Vienna, 2012. <https://www.wu.ac.at/fileadmin/wu/d/i/vw3/5sector.pdf>
- Kenessey, Z. "The primary, secondary, tertiary and quaternary sectors of the economy". <http://www.roiw.org/1987/359.pdf>
- Kuzmin, O., Pyrog, O., and Melnik, L. "Transformation of Development Model of National Economies at Conditions of Postindustrial Society". *ECONTECHMOD*, vol. 3, no. 2 (2014): 41-45.
- Ofitsiyniy sait Vsesvitnyoi rady z podorozhei i turyzmu (WTTC). <https://wtcc.org>
- Porat, M. U., and Rubin, M. R. "The Information Economy". U. S. Department of Commerce. Office of Telecommunications, 1977. https://books.google.com.ua/books/about/The_Information_Economy.html?id=bQJPAAAAMAAJ&redir_esc=y
- Rosenberg, M. "The 5 Sectors of the Economy". <https://www.thoughtco.com/sectors-of-the-economy-1435795>
- World Bank Open Data. <https://data.worldbank.org>

Стаття надійшла до редакції 11.08.2020 р.

■